

БОГДАН ЛЕПКИЙ

В ТАРАСОВІ РОКОВИНИ

ВІДЕНЬ 1915

КОШТОМ І ЗАХОДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСЬВІТА“

З ДРУКАРНІ А.Д. ГОЛЬЦГАВЗЕНА У ВІДНН

Хата.

Кривобока, біла хата
До остріжка притулилась
І віконцями своїми
Десь далеко задивилась.

Ніби долі визирав
Що повиннаб вийти з дугу;
Вітер гладить ї по стрісі,
Хоче розігнати тугу.

„Не сумуй, хатино біда,
Що у тобі тільки горя,
Сеї ночі над тобою
Вефлеємська зійде зоря.

Сеї ночі над тобою
Запалить ся сьвітло ясне,
На весь сьвіт розпламенить ся
І ніколи не загасне.

Весели ся, хатко біла,
І ти, яблуне кріслата,
Бо поклонить ся вам низько
І найвисшая палата.“

Тарас Шевченко родив ся 9. марця (25. лютого старого стилю) 1814 року в селі Моринцях, в Київщині, з батька Григорія Грушівського-Шевченка і з мами Катерини Бойківної, крепаків недоброго дідича Енгельгардта. Незабаром Шевченки вернули до Кирилівки і тут минула молодість Шевченка. Родив ся і дитячі літа пережив Тарас в звичайній селянській хаті на Україні. Хата в Кирилівці була доволі велика, з почорнілою стріхою і чисто вибіленими стінами. Коло хати яблуня, круг ньої квітник, дальше верба, за вербою сто-дола, стежка, а там сад і левада.

До Тарасової матери.

Що день тривога і журба,
Робота на чужому полі, —
Незавиднаж твоя судьба,
Жінко, Українко, в неволі!

Ані ти знаєш, що талан,
Що тихе щастя у родині,
Ані ти знаєш, муж — чи пан
Життя дадуть твоїй дитині.

Ані ти знаєш, де твій син,
В тюрмі, в Сибірі, в казематах?
Як відцвитеш — підеш під тин
Жебрачкою в кривавих латах.

А прецінь, жінко, ти для нас
Ховала віщуна-героя,
Під твоїм доглядом Тарас
Плакав ся — то заслуга твоя.

Ти не одну безсонну ніч
Біля колиски просьпівала
І синові прескорбну річ
Про людське горе повідала.

В його піснях, мов царський скарб
Михтять твої слова керваві,
І не один сердечний карб
Лишила ти в його булаві —

В булаві вожда. Він веде
Тепер народ на поле бою.
А біля його мати йде
З осяяною головою.

Біда і нужда на лиці,
За те достойне серце в груди. —
Мати поетова! Тобі
Во віки честь і слава буде!

Мати Шевченка, Катерина Бойківна з Моринець була жінкою великих чеснот. Померла в молодім віці, як Тарасови було 9 літ. Біда і нужда положили її ззараня до могили. Крім Тараса лишила ще 5 дітей, двох хлопців і три дівчині.

Батькове пророцтво.

„Тарасови не треба по мині,
Ані поля, худоби, ні хати“
Так сказав він в останній годині,
Коли чув, що пора умирати.

І не треба було йому поля,
Від Карпат аж по Дон його нива,
Пощо хати, родини? Коб воля!
Вітчизна, щоби була щаслива!

„Тарасови не треба нічого,“
Мовив батько на смертному ложу,
Розумів, що син дідичить много,
Дуже много — сьвяту іскру Божу.

Батько Тараса, Григорій, чоловік талановитий і бувалий, умер, коли поетови було 11 літ. Передо смертю, розпоряджуючи ся невеличким майном, сказав: „З Тараса буде або щось дуже добре, або велике ледащо; тимто для нього мій маєток не має ніякої ваги.“

Мрії та дійсність.

Зимні, високі комнати,
Кривда зітхає з кутів . . .
Пана нема. Треба ждати,
Пан пішов в клуб програвати
Шкуру з підданих хлопів.

Треба чекати на пана,
Думку відгадувать з віч,
„Пиво подать, чи шампана?“

Треба чекати до рана,
Служба, — не легка то річ!

Темно і страшно в покоях,
Ніби щось плаче, зітха,
Сьвітло якесь по обоях
Мелькне — то страшить в покоях
Панї небіжка, лиха.

Скучно, трівожно хлопчинї;
Сьвічку тайком запалив.
В салї, неначе в сьвятинї,
Скрізь образи. — Очи спні
В образ найкрасший впадлив.

Рідне село. Між горами
Річка журливо шумить.
Беріг покритий квітками,
Хмари пливуть над степами —
Річки не годен спинить.

Тамто . . . Й дрібними руками
Образ рисує — тремтить.
Ніби до батька і мами
З міста чужого степами
Він у гостину біжить.

Зарисував ся — не чує:
Пан на порозі, як звів.
„Він не в передній? Рисує!?”
Світло даремно марнує,
Пять кнурів! Геть з ним, на двір!“

Що смерті родичів пішов Тарас у світ шукати людей, щоб добру навчили. Особливу охоту мав до малярства, та церковні малірі, до котрих зголошував ся, не вміли пізнати ся на його високих дарованях. Аж один з них, у Хлипнівці згодив ся був прийняти Тараса на науку, тільки жадав дозволу на се від Тарасового дідича. Тарас пішов просити о дозвіл до управителя дїбр Енгельгардта, та сей задержав його у дворі на службі, зразу при кухні, а дальше у покоях, до послуги панови. Тепер і почала ся Тарасова неволя. Сиди в передній і чекай, аж дідич скаже подати собі люльку, шклянку води, або що. Як поїде — треба чекати, хоть би й до рана. А виїде куди — треба тягнути ся за ним. А тут душа рвала ся куди инде, до краси і волї: Шевченко хотів малювати. Як пан виїхав з палати, малій Тарас запаливав тайком свічку і відрисовував собі панські образи. За се й покарав його одного разу недобрий дідич, так як звичайно тоді пани карали своїх кренаків — буками.

Перші твори.

Мавва, біла ніч. Кругом
Город, мов божий рай.
Заснули квіти тихим сном,
Шепоче водограй.

А місяць статуї сріблить,
Богині і боги;
Здалека Петербург шумить,
Бе Нева в береги.

На лавці в тіни, молодець,
Потонув у думках,
Паперу звиток, олівець
І книжечка в руках.

Думає. „В нас також весна,
Гудуть хрущів рої,
Дівчат розбуджують зі сна
Сьпівучі солові.

Черемха пахне під вікном,
Сад казку гомонить,
Вколисаний маєвим сном,
Старий Дніпро шумить.

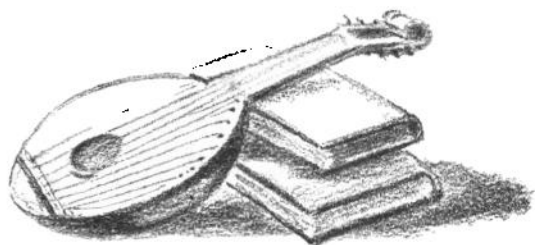
І світ цілий — любов і чар,
Небесна красаота.
Тут — чуєм — володїє цар,
А там — сам Бог віта.“

* * *

Задумав ся. Летять до зір
Розбурхані гадки,
А з неба сходять на папір
Пісень сумні рядки.

Енгельгардт пізнав ся вкінці на малярських дарованях Тараса і кмітуючи собі, що з того може бути гарний дохід, віддав його на науку зразу до маляра Лямпі у Варшаві, а далі до Ширяєва у Петербурзі. Ширяєв був людиною несовісною і недобросердною. Уживав Шевченка до грубих малярських робіт; казав красити підлоги й паркани. Ідучи, або вертаючи з роботи, перебігав Тарас через міський сад і відрисовував там прегарні мармурові статуї, бо його все таки тягнуло до високої штуки. Тамто в тім гарнім парку почав він писати свої перші твори.

До Тарасових поезій.

Гей, які то дуги зачаровані
Годували ті квіти невидані,
Мов веселки красками мальовані,
А слізми, мов жемчугом обкидані?

На яких оболонях некошених
Назбирав еси меду ділющого
Й на котрих то шляхах, кровю зрошених,
Духа предків зустрів невмірущого?

Чи з землі тільки чару небесного,
Чи з небес тільки земного взяло ся?
Так багато у Тобі чудесного
В одну пісню сплелось і звязало ся!

Перші твори Тараса Шевченка явили ся окремою книжечкою накладом українського дідича Мартоса, в Петербурзі 1840 року п. з. „Кобзар“. Єсть се найцінніша і найбільше дорога нашому серцю книжка, яку досі маємо.

Розвіяні мрії.

Весело бренькають дзвінками кові,
Віз на шляху, як млин тарахкотить.
Минули темний ліс. Тарас долоні
Зняв до очий. Здивовано глядить

Який чудовий образ! Ні, такого,
Мабуть нігде на світі більш нема,
Ні Києва нема нігде другого,
Ні нашого Словутиці-Двіпра.

Який же він широкий і свободний,
Здасть ся, світ цілий перепливе:
Як довго нам шумиш, наш Дніпре рідний,
Так довго і надія в нас живе.

Колісь ти кораблі носив з князями
До Царгорода мармурових брам,
На свій хребет чайки брав з козаками
На Турка ніс й гукав! Честь козакам!

І бачив ти криваву месть народу,
І слави день, упадку чорну ніч.
Побачиш ще, як ми кайдани в воду
Вержемо й ворога прогоним пріч! . .

А над Дніпром високо, гень, на горі,
Золотоверхий Київ, наш Сион;
Мов на престолі в княжім омофорі
Сидить і бачить дивно-дивний сон.

Ось Дніпр підняв ся в гранітовім дожу,
Найжив гриву, спиною потряс,
Як гураган метнув ся на ворожу
Силу і в філях проковтнув нараз.

Озвали ся підводнії литаври .
І вічевий, розбитий вдарив дзвін,
Зазеленіли ся кругом пожовклі лаври,
Зірвав ся Див і полетів за Дін.

З голубих хвиль на беріг вийшла Слава
І лебединим сплеснула крилом . . .
„Минувшино, яка ти гарна, хоть крівава!
Минувшино, невже ти тільки сном?“

Задумав ся, летять гадки вірліні
В будуччини незбагнені краї.
Аж ось і Дніпр, пором; пливуть. „Ще нині
Пригорну вас, товариші мої.

І нині ще, Миколо, друже милий,
Відвідаю твій тихий, добрий дім.
До пізна в ніч будемо говорили,
А говорити маємо об чім! . . .“

Нераз . . . о доле! Скільки в тобі їди!
„Нам приказали вас арештувать!“
Немов вовки, шакалі, трупіди
Обскочили і до тюрми тащать.

За хвилию ти, поете вольнодумний,
В темниці сам один будеш тужить
За волею

Деспоте тупоумний,
Не вже ти хочеш сонце погасить?!

Завдяки старанням земляків викуплено Шевченка з неволі 22. квітня 1838 р. за 2500 карбов. Як вольний чоловік міг поступити до академії штук красних на науку. Скінчив єї з дуже добрим успіхом і вернув на Україну, щоби між своїми і для своїх посвятити свої молоді сили. Дістав місце при археографічній комісії в Київі. Мав їздити по краю, відрисовувати і розсліджувати памятники нашої давнини; церкви, монастирі, замки, могили, — тощо. Робив се дуже охочо і добре. При тій нагоді бував по українських домах і своїми віршами, своїми палками, мудрими бесідами шпирив українську свідомість і будив приспаного народнього духа. Між иньшими був тоді на весілю свого друга, Куліша з Ганною Білозерською, нізнійшою славною письменницею, Ганною Барвінок. 7. квітня ст. ст. 1847 вибрав ся з Седнева, від дідича Лизогуба, з котрим жив у щирій дружбі, до Києва, щоби розвідати ся, чи іменовано його професором малярства в київським університеті, чи ні. Коли вилазив з порома і сїдав у фякер, арештували його і повезли до губернатора, а звідси до вязниці.

Суд над поетом.

Вкиньте гадюкам до гнізда
Горючу іскру — що за сик!
Такий самий пекольний крик
Зняли прислужники царя
На вість, що в Києві старім
Явила ся нова ідея,
Що над степами, ніби грім
Лунає голос Прометея:
„Ми волі хочем! Горе вам,
Царі, деспоти! Йде година,
Що підніметь ся домовина,
І похоронений живцем
Народ прикинетъ ся. Очам
Незрячим сьвітло правди блисне,
Долоня меч кривавий стисне,
А пімста серце розпалить,
Мов грім пожежу над степами.
Згорить тюрма! До тла згорить!
Вже дах займаєть ся над вами!“
Так він голосить. Мов пророк

Між людом ходить. Кожний крок
Його, то бунт. Він хоче сил
Добути з батьківських могил,
Він обіцяє крепака
Перетворити в козака,
Він, ніби гетьман України,
Гетьманщину давну з руїни
Добути хоче, хоче слави,
Він небезпечний для держави,
Йому криваві снять ся сни,
Распни його, распни, распни!
І вдарили в тривоги дзвін.
„Дріжи Москво! Мазепин дух
Воскрес, встає, підносить рух,
Який нам тяжко припинити.
Його ззараня треба вбити,
Як опиря; колом осики
До труни кріпко пригвоздити,
На вік віків!“

Лунають крики
Хортів і гончих і псарів.
Писарев пише, пише, пише,
Попов поганим духом дише,
І нильний доклад до царя
Несуть сердечні шо дня.
Скінчили працю, відсалнули.
Готовий присуд.

„Він царя
Зневажив словом. (Люди чули.)
Окремого володаря
Хотїв Україні. В дзвони бив
Воскресні і взивав на суд
Чернь гайдамацьку. Бунив люд . . .
За кару піде сей бунтар
В степи кірґіаські, в казамати,
В пустий, забутий Богом край.“

А милостивий государ
Додав: „Не вільно малювати,
Ані писати — Миколай.“

З київської визниці перевезли Шевченка до Пестер-бурга, де мала відбутися розправа. Обжалували Шевченка за се, що належав до тайного, небезпечного для Росії товариства і писав бутівницькі вірші. Слідство вели царські урядники Писарев, Попов і шеф жандармів граф Орлов. Шевченко держався кріпко і гідно. Казав, що скрізь по Україні народ стогне у кайданах, що куди не ступив, чув тяжкі наріканя на царя і царських урядників, тому й написав свої революційні поеми . . . Не тільки сам не упав духом, але ще й товаришів своїх піддержував.

15. мая поставили арештованих до очей з донощиком Петровом, а в тиждень пізнійше скінчили слідство. Про Шевченка рішили: Замість вдяки до царської родини, писав українською мовою найбаламутнійші вірші. В них він то плаче, то розповідає про колишню козацьку славу, то поганими словами осьмішує царя і його сімю. А що такими творами прид-

бав собі славу знаменитого поета, тимто вірші його двічі шкідливі й небезпечні. За се, як людину кріпкого здоровля треба віддати його до оренбурського війська і казати начальству, щоб за ним пильно доглядало.

Цар Миколай I., прочитавши присуд, дописав власноручно: „Під найпильніший догляд, заборонивши писати й малювати.“⁴

Над морем.

Дорога.

Простягла ся дорога,
Сумовита й далека.
По дорозі жар-спеска
І митруга й тривога.

В спеці висушли трави,
Нї галузки, нї вітки,
Ані одної квітки,
Щоб сплести вінок слави.

Що квіти? Не треба!
Слово — листя лаврове,
Гадка — квіти чудове,
Мрія — часточка неба . . .

Вийже вовком, пустине.
Вий, звірюко голодна!
Твоя праця безплідна,
Він не вмере й не загине!

Дня 31. мая ст. ст. 1847 року вивели Тараса Шевченка з казни на тюремне подвіря і посадили на бричку. Їхали день і ніч, розстайняли кіньми і робили 30 миль на добу. По тижневи такої шаленої їзди дотащили поета до Оренбурга а відтак вислали дальше в пусті степи до Орська. Нині Орськ має кілька тисячів людей, але тоді була се нужденна місцевина, обведена земляним валом з церквою і довжезною казармою. Довколаж був безлюдний, пустий степ: нігде ні дерева, ні трави. Богом забута пустиня.

Александрівський форт.

Пустиня.

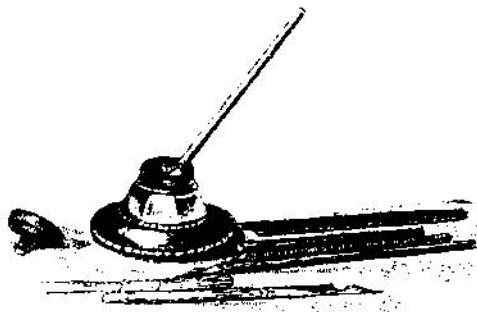
Гей пустине, ворожа пустине,
Та якаж ти сумна і безплідна!
На безвіддю квіт вяне і гине,
Навіть травка тут жити не годна.

Навіть птахи від тебе втікають,
І жалібно кигикають в хмарах,
Якже люди тут вижити мають
В тих надлюдських невиносних, карах?

Ні левад тут нема, анї лугу,
Ні гаїв — садів вишневих тіни,
Якже — як розжене свою тугу,
Той, що звик до степів України?

Чим він має потішити очи,
Чим розбиту розважити душу? . . .
В чорних хмарах птах сумно кигоче
І летить в якусь далеку глушу.

Місце побуту і своє невольницьке життя прекрасно змалював Тарас Шевченко в думках, яким рівних годі в інших літературах шукати. Се назрівані архитвори чуття, краси і сили.

Шевченкові прибори до писаня.

Шевченкова верба.

Коли на чорний шлях ступав,
Ішов на прогнане в неволю,
Галузку вербову підняв,
Обчімхав і забрав з собою.

Була відірвана, як він,
Від пня і від землі сьвятої,
Засуджена на лютий скін
Серед пустинї степової.

Поніс єї і посадив
За фортом, в полі, на пустини,
Здалека воду приносив
І пильно підливав що днини.

Приняла ся і на весну
Зелене листя розпустила.
Ох якже-як була йому
Та деревина люба й мила!

Було з казарми прибіжить,
В зеленій тїни відпочати,
Положить ся, верба шумить
І шепче щось над ним, як мати.

Мов жалуєть ся, що весна,
Сади цвітуть на Україні,
Вонаж сумує тут одна
Посеред дикої пустинї.

— — — — —
Летить степом листочків шум,
Немов далека пісня жалю,
Нї твоїх снів, нї твоїх дум
Нам не забути, рідний краю!

На основі правдивої події, котру жителісець Шевченка
Копицький нотує в своїй книзі про те, як жило ся нашому
генїєви-поетови.

Тарас в Новопетровській кріпости.

Дядько.

Чи то дух, чи то тїнь, Тїнь безмовна, тупа? Нї, то сторож салдат За поетом ступа.	Верне з муштри, спічне, Скине одїж Тарас — Він кишенї на ниць Вивертає сейчас.
Чи на муштру піде, Чи думає, чи спить, Кождий рух, кождий крок „Дядько“ пильно стежить.	Пильно все обзира З шапки до підшов, Якби міг, до душі З чобітьмиб увійшов.

І до мозгуб зирнув,
До гадок бунтаря,
Чи не творить він там
Проти волі царя?

Залюднилиб Сибір,
Начинилиб тюрми,
Навіть гончих собак
Годувалиб людьми.

Чи незримим пером
Він не пише в думках:
„Шлях до волі веде
По тиранів кістках!

І булоб більш тюрем,
Ніж церков і скитів,
І густійш шибениць,
Ніж св'ячених хрестів. —

До весни крізь зиму,
Через терне до рож...“
Ах чому-ж то в думках
Нам читати не мож?

Чорна ніч у тюрмі,
Все заснуло, хропить,
Лиш поет і салдат
Не заснуть, ні на мить.

Деякі офіцери, пізнавши ближше Шевченка, покорили ся перед силою його духа і стали з ним поводити ся людянійше. Донесено об тім до Петербурга і поета перенесли (1850 р.) на ще гірше місце до страшної Новонетровської кріпости. Тут він по вісім годин денно муштрував ся; тут його ані на хвилину не спускали з ока і навіть чоботи перетрушували раз-у-раз, чи не ховає в них паперу й олівця. Окремо відкомендерований старий салдат ходив за ним як тїнь. Поимлував Шевченка аж новий цар Александр II. 2. мал 1857 р.

26. лютого 1861.

Умер поет. Святі глаголи
Тремтять на божеських устах.
Та не почути нам ніколи,
Що бачить він тепер у снах.

Пісень невисьпіваних чари,
Недповіджені слова,
Він понесе неначе дари,
Вертаючи на небеса.

* * *

Не вмер поет; казавбись на хвилину,
Утомлений недолею, спочав;
І бачить в сні широку Україну,
Дніпро, степи і всьо, що так кохав.

І бачить в сні — пани живуть мов люди,
Вже не страшний нам ні Москаль, ні Лях,
Шанують нас і поважають всюди —
Диви ся! Бачиш усьміх на устах?

* * *

Умер поет. Далеко на півночі
У гóроді непривітнім, чужім.
А хтож йому прикриє сонні очи
Китайкою? Хто плакати ме по нїм?

Не клопочись. Як північна година
Мине, хтось двері втворить на роствір.
Прийде Петрусь, Оксана, Катерина,
І Наймичка. Найде їх повний двір.

Ярина з Степаном при домовинї,
Двох хлопців сотник Гонта приведе,
Палїй псалтир читає; сьвято нишї —
Ясновельможний гетьман тут іде.

За гетьманом полковники на конях,
І куренями виступає Січ,
Булави, пірначі михтять в долонях,
І від шабель розвиднюєть ся ніч.

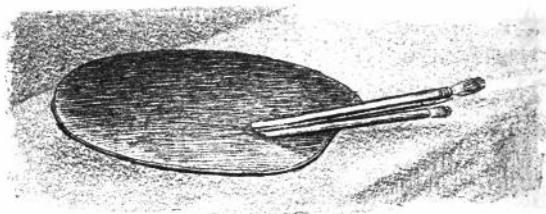
А там народ, цілий народ, як море
Підносить ся, іде вперед, шумить . . .
Не вмер поет, його втомило горе,
Склонив чоло і задрімав на мить.

Зломаний десятилітною неволею помер Тарас Шевченко 26. лютого (10. марта) 1861 року в Петербурзі, в академії штук красних, де дістав малярську робітню і мешкане.

Поховали поета зразу в Петербурзі, а в маю перевезли з великою славою на Україну, біля Канева на Чернечу гору, котра тепер зветь ся Шевченковою і до котрої линуть думки і серце кожного щирого Українця, як до сьвятого місця — до ясної гори.

Російські садати стережуть Тарасову могилу в поетові роковини, щоб унеможливити українські маніфестації.

Шевченкова палета й пензлі.

Зпоза гроба.

Покинь на хвилю торг життя і духа
Скріпи у собі та зніми у гору!
Народе мій, се я тобі говорю,
А в кого серце й розум є — най слуха!

Зриваєть ся велика заверуха
Над твоїм домом. З ящика Пандори
Посиплють ся на тебе злидні-горе,
Нещастя повінь, а добра посуха.

Та ти кріпчись і не теряй надії,
Се бій найтяжший може, та послідний.
Проклятий най буде, хто зі страху зімліє,

Проклятий і життя правдивого не гідний!
Кріпть ся духом і йдїть на ті бої
Не як недолїтки, лиш як мужі, герої!

